

Działania dla ochrony zdrowia psychicznego

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna dla dzieci i młodzieży szkolnej

KATARZYNA TOMASZCZYK-PACUŁA

Zdrowie psychiczne jest podstawowym dobrem osobistym człowieka, a jego ochrona należy do obowiązków państwa. W ostatnich latach wśród dzieci i młodzieży szkolnej notuje się coraz więcej problemów i zaburzeń psychicznych, w tym związanych z depresją. Co więcej, dane ogólnokrajowe wskazują na stale zwiększającą się liczbę osób, we wszystkich przedziałach wiekowych, leczonych z powodu zaburzeń umysłowych, a także niepokojący wzrost liczby prób samobójczych zakończonych zgonem. Kontrola NIK¹ ujawniła, że zakres pomocy psychologicznej udzielanej uczniom jest daleko niewystarczający, np. w szkołach, które zatrudniały specjalistów na jednego pedagoga przypadowało średnio 475 uczniów, a sposób funkcjonowania tych placówek, nie wpływa pozytywnie na zdrowie psychiczne młodych osób.

Wprowadzenie

System oświaty w Polsce powinien zapewniać m.in. dostosowanie treści, metod i organizacji nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, pomoc psychologiczno-pedagogiczną oraz bezpieczne i higieniczne warunki nauki w szkołach i placówkach oświatowych². Ponadto, do Ministra Edukacji Narodowej (ale także Ministra Zdrowia i innych instytucji publicznych) należy podejmowanie

skutecznych działań na rzecz ochrony zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży szkolnej, w tym m.in. promocja zdrowia psychicznego, zapobieganie zaburzeniom oraz zapewnienie opieki nad osobami nimi dotkniętymi³.

Tymczasem dane wskazują, że w ostatnich latach kondycja psychiczna społeczeństwa uległa pogorszeniu, o czym świadczą m.in. wzrost liczby prób samobójczych zakończonych zgonem (3,8 tys. w 2011 r.

¹ Artykuł powstał na podstawie Informacji o wynikach kontroli *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży*, nr ewid. 13/2017/P/16/026/KNO, czerwiec 2017 r.

² Art. 1 pkt 1, 4, 10 ustawy z 7.9.1991 o systemie oświaty (Dz.U. z 2016 r. poz. 1943, ze zm.), a od 1.9.2017 art. 1 pkt 5 i 14 ustawy z 14.12.2016 Prawo Oświatowe (Dz.U. z 2017 r. poz. 59).

³ Art. 1. ust. 1 i art. 2 ust. 1 ustawy z 19.8.1994 o ochronie zdrowia.

do 6,2 tys. w 2014 r.)⁴. Od lat rośnie również liczba osób z objawami depresji – ich liczbę w Polsce szacuje się na ok. 1,5 mln, ale dane te mogą być zaniżane z uwagi na to, że tylko część osób dotkniętych tymi problemami podejmuje leczenie. Skalę zjawiska pokazują między innymi statystyki dotyczące rosnącej sprzedaży leków antydepresyjnych. Podczas gdy w 2008 r. sprzedano w Polsce 13,9 mln opakowań, to w 2015 r. było ich aż 19 mln⁵.

W ostatnich latach Najwyższa Izba Kontroli przeprowadziła kilka kontroli dotyczących wybranych aspektów działalności szkół w zbliżonych problemowo obszarach. Potwierdzono w nich między innymi nieskuteczność prowadzonej profilaktyki patologii szkolnych (np. agresji słownej, przemocy fizycznej, opuszczania zajęć szkolnych, czyli wagarowania, palenia tytoniu, zażywania narkotyków, etc.) oraz pojawienie się innych, stosunkowo nowych zagrożeń (np. e-uzależnienia).

Wskazywano też na problem niedostatecznego wsparcia dla uczniów uzdolnionych czy zapewnienia komfortu higieny uczenia się oraz przebywania w szkole⁶.

NIK negatywnie oceniła również wypełnienie przez Ministra Edukacji Narodowej zadań przewidzianych w Narodowym Programie Ochrony Zdrowia Psychicznego⁷. Okazało się, że w latach 2011–2015 Minister Edukacji Narodowej zrealizował tylko dwa spośród dziewięciu zadań, dotyczących promocji zdrowia psychicznego i zapobiegania zaburzeniom psychicznym, do wykonania których został zobligowany w Programie, tj.: opracował⁸ „Program zapobiegania samobójstwom wśród dzieci i młodzieży” oraz wdrożył go do realizacji⁹.

Uwzględniając powyższe, NIK podjęła w 2016 r. kompleksową kontrolę sprawdzającą nie tylko zakres pomocy psychologicznej udzielanej uczniom, ale też funkcjonowanie szkół pod względem dbania o zdrowie psychiczne uczniów.

⁴ Dane Komendy Głównej Policji <<http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze>>.

⁵ W. Fernecki: *Polska: rośnie liczba osób leczących się na depresję*, „Rzeczpospolita”, 25.7.2016, <<http://www.rp.pl/Spoleszenstwo/307249912-Polska-rosnie-liczba-leczacych-sie-na-depresje.html>>.

⁶ Szerzej na ten temat w informacjach o wynikach kontroli NIK pn.: *Przeciwdziałanie zjawiskom patologii wśród dzieci i młodzieży szkolnej* (P/13/068); *Przeciwdziałanie e-uzależnieniu u dzieci i młodzieży* (P/16/70); *Wspieranie uczniów uzdolnionych w Województwie Dolnośląskim* (P/15/108/LWR); *Zapewnianie bezpieczeństwa i higieny uczenia się w szkołach publicznych* (P/14/122/LZG oraz P/16/099).

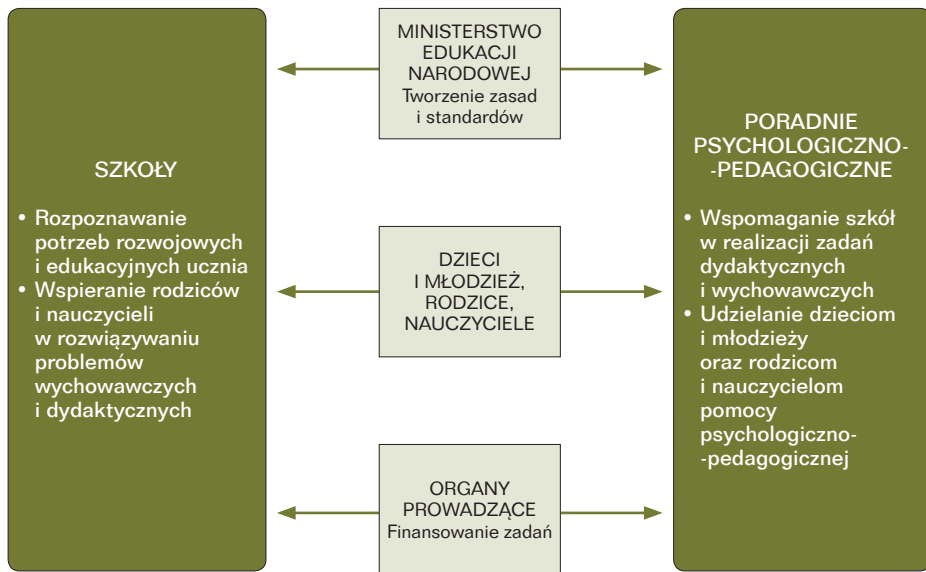
⁷ Szerzej na ten temat w Informacji o wynikach kontroli *Realizacja zadań Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego* (P/16/055).

⁸ Po kontroli przeprowadzonej przez NIK w 2014 r. dotyczącej koordynacji polityki rodzinnej w Polsce. Por. wystąpienie pokontrolne NIK, znak: KNO-4101-008-01/2014 z 5.12.2014.

⁹ Nie zrealizowano natomiast siedmiu zadań przewidzianych w Narodowym Programie Ochrony Zdrowia Psychicznego, które dotyczyły: ustalenia listy priorytetów promocji zdrowia psychicznego w dziedzinie oświaty i wychowania; opracowania i wdrożenia pakietu działań mających na celu podniesienie poziomu zdrowia psychicznego wśród dzieci i młodzieży przez kreowanie harmonijnego rozwoju, kształtowanie osobowości i struktur psychicznych, umiejętności społecznych, podnoszenie odporności i poprawę funkcjonowania emocjonalnego; opracowania programu zapobiegania zaburzeniom odżywiania wśród młodzieży oraz jego realizacji; organizowania, we współpracy z ministrem właściwym do spraw zdrowia, kampanii informacyjnych i społecznych motywujących środowisko szkolne i pozaszkolne do integracji społecznej osób z zaburzeniami psychicznymi; opracowania programu poradnictwa i pomocy w stanach kryzysu psychicznego w jednostkach działających w systemie oświaty oraz jego realizacji.

Rysunek 1. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna w ramach systemu oświaty, ze szczególnym uwzględnieniem zadań szkół i poradni psychologiczno-pedagogicznych

Źródło: Opracowanie własne NIK na podstawie przepisów prawa oświatowego.

Uwarunkowania pomocy w szkołach

Polski system oświaty zapewnia bezpłatny dostęp do pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkołach, placówkach oświatowych oraz poradniach psychologiczno-pedagogicznych, w tym specjalistycznych. Jest ona adresowana do uczniów, jak również – w postaci porad, konsultacji, warsztatów i szkoleń – do rodziców i nauczycieli. Pomoc ta może być udzielana w różnej formie, poczynając od bieżącej pracy z uczniem w szkole, przez zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze lub rozwijające szczególne uzdolnienia, aż po specjalistyczną diagnozę i terapię (np. logopedyczną, socjoterapię, terapię

dla zagrożonych uzależnieniami itd.), a także pomoc uczniom w wyborze kierunku kształcenia i zawodu.

Zgodnie z ustawą o systemie oświaty oraz aktami wykonawczymi do niej każdy uczeń (niezależnie od miejsca zamieszkania oraz szkoły, w której się uczy) powinien móc znaleźć wsparcie w rozpoznaniu i zaspokojeniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych, pokonywaniu trudności i rozwoju zainteresowań. Jednocześnie jednak ustawodawca nie określił standardów dotyczących granic oraz dostępności takiego wsparcia, pozostawiając organom prowadzącym szkoły wybór sposobu i zakresu udzielanej pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

W toku kontroli NIK oceniła, że w latach 2014–2016 Minister Edukacji Narodowej¹⁰ zmodyfikował treści, metody i organizację nauczania pod kątem uwzględnienia psychofizycznych możliwości uczniów. Na uwagę zasługuje przede wszystkim ograniczenie ich liczby w klasach I-III szkoły podstawowej oraz zainicjowanie działań zmierzających do usprawnienia systemu pomocy psychologiczno-pedagogicznej¹¹.

Równocześnie jednak, NIK zauważyła brak analiz dotyczących wpływu niektórych elementów procesu dydaktycznego na zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży szkolnej, m.in. nieustalenia dopuszczalnej liczby uczniów uczestniczących w poszczególnych zajęciach dydaktycznych i opiekuńczo-wychowawczych (świecicowych) oraz tygodniowego wymiaru zajęć. Zdaniem Izby analizy takie pozwalałyby ocenić, czy przyjęte wartości są optymalne dla higieny pracy umysłowej i rozwoju psychofizycznego dzieci i młodzieży. Ponadto jedynym wskaźnikiem stosowanym przez Ministra do opisanego zagadnień z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej była liczba dzieci i młodzieży objętych jej różnymi formami w stosunku do liczby uczniów ogółem.

Zaprojektowany w ten sposób wskaźnik nie jest wystarczający do oceny sytuacji, ponieważ nie odnosi podejmowanych działań do potrzeb dzieci i młodzieży. Nie pozwala również ocenić efektów udzielanej im pomocy.

Tymczasem w latach 2011–2016¹² odnotowano wzrost liczby dzieci i młodzieży (o ok. 47 tys., tj. 5,3%) przyjętych w poradniach psychologiczno-pedagogicznych oraz wzrost liczby wydanych przez nie orzeczeń (o 28,7%). Między innymi w związku ze zmianami w systemie oświaty (np. obniżeniem wieku rozpoczęcia nauki w szkole i objęciem obowiązkiem przedszkolnym młodszymi dziećmi), w latach 2014–2015 nastąpił istotny wzrost liczby wydanych opinii dotyczących odroczenia obowiązku szkolnego (o ponad 100%) oraz opinii o stwierdzeniu potrzeby udzielenia pomocy psychologiczno-pedagogicznej na poziomie szkoły (o 8%) i przedszkola (prawie o 40%)¹³.

Problemy i zagrożenia dla zdrowia psychicznego

Objęte kontrolą szkoły diagnozowały potrzeby społeczności szkolnych, realizowały programy profilaktyki i programy

¹⁰ Dalej również: Minister.

¹¹ Działania te polegały w szczególności na opracowaniu instrumentów do prowadzenia diagnozy psychologiczno-pedagogicznej oraz modelu kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. W opracowanym na zlecenie Ministra dokumencie pt. *Model kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, eksperci zalecili m.in. wprowadzenie ujednoliconego pensum specjalistów – psychologów i pedagogów oraz obowiązkowe zatrudnienie specjalistów w sytuacji, gdy jest stwierdzona taka potrzeba.

¹² Dane wg Systemu Informacji Oświatowej (stan na dzień 30 września poszczególnych lat) dotyczą szkół dla dzieci i młodzieży, zespołów szkół oraz publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych.

¹³ Obowiązek szkolny dla dzieci sześciolatków został wprowadzony w 2009 r. Pierwotnie założono, że dzieci sześciolatków rozpoczną obowiązkowo edukację od 1.9.2012, lecz termin ten przesunięto na 1.9.2014. Od 1.9. 2016 obowiązek ten zniesiono.

wychowawcze¹⁴. Podejmowały również działania na rzecz prawidłowego rozwoju psychicznego uczniów oraz współpracowały z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi. W tym kontekście należy jednak podkreślić, że w żadnej ze skontrolowanych szkół nie zorganizowano uczniom zajęć z pełnym uwzględnieniem zasad higieny pracy umysłowej¹⁵. Przykładowo: przedmioty wymagające większej koncentracji¹⁶ planowano na ostatnich godzinach lekcyjnych lub bezpośrednio po sobie, a plan zajęć dydaktyczno-wychowawczych nie uwzględniał potrzeby równomiernego obciążenia uczniów zajęciami w poszczególnych dniach tygodnia¹⁷. Dyrektorzy tłumaczyli to najczęściej trudnościami organizacyjnymi, w tym: dużą liczbą oddziałów klasowych w stosunku do zasobów lokalowych oraz strukturą

zatrudnienia i sytuacjami losowymi (np. długie nieobecności nauczycieli wymuszające konieczność zmian rozkładu lekcji).

Przeprowadzone przez NIK badania ankietowe wykazały, że problemem nie jest niechęć uczniów do szkoły jako takiej¹⁸. Większość ankietowanych (76%) uczęszczała do niej chętnie, co potwierdzają również opinie rodziców. Istotnym zagrożeniem dla kondycji psychofizycznej uczniów mogą być natomiast elementy samego procesu nauczania. Wśród najważniejszych czynników warunkujących zjawisko wskazać należy m.in. mankamenty organizacyjne, w tym: zbyt dużą liczbę dzieci w klasach¹⁹, brak indywidualnego podejścia nauczycieli do podopiecznych oraz hałas²⁰. Wcześniejsze kontrole NIK w tym obszarze również wskazały, że

¹⁴ Działalność edukacyjna i wychowawcza szkoły powinna być realizowana w szczególności na podstawie dostosowanych do potrzeb rozwojowych uczniów i potrzeb środowiska szkolnego, szkolnych programów profilaktycznych i wychowawczych. W związku ze zmianami przepisów wprowadzonych ustawą Prawo oświatowe od 1.9.2017. w szkołach odrębne programy powinien zastąpić jeden wychowawczo-profilaktyczny.

¹⁵ W prawie oświatowym nie zdefiniowano pojęcia higieny procesu nauczania. W literaturze przedmiotu uznaje się, że higiena szkolna, jako nauka, odnosi się nie tylko do warunków higieniczno-sanitarnych budynku, ale także do organizacji procesu nauczania i wychowania (m.in. czasu trwania i liczby lekcji, dziennego i tygodniowego ich rozkładu czy przerw międzylekcyjnych) z punktu widzenia ich wpływu na zdrowie uczniów i zbiorowości szkolnej. Prawidłowo opracowany, tzn. zgodny z wymaganiami higieny, plan zajęć szkolnych i pracy szkolnej uwzględnia potrzebę równomiernego obciążenia i fizjologiczny rytm aktywności dziecka oraz ma chronić ucznia przed zmęczeniem. Należy przyjąć, że rozkład zajęć utworzony zgodnie z zasadami pracy umysłowej powinien charakteryzować się w szczególności: rozpoczęciem zajęć o stałej porze, równomiernym rozłożeniem lekcji (zarówno pod względem liczby godzin, jak i stopnia trudności przedmiotów), zaplanowaniem przerw międzylekcyjnych wynoszących co najmniej 10 minut oraz chociaż jedną dłuższą przerwą na posiłek.

¹⁶ W szkołach podstawowych: matematyka i przyroda, w gimnazjach i liceach ogólnokształcących: matematyka, fizyka i chemia. Identyfikacji tych przedmiotów dokonano na podstawie wyników panelu ekspertów zorganizowanego na potrzeby NIK.

¹⁷ Badania kontrolne przeprowadzono na wybranej losowo próbie oddziałów klasowych.

¹⁸ W badaniu ankietowym wzięło udział 491 uczniów uczęszczających do szkół objętych kontrolą oraz 346 rodziców. Natomiast w przeprowadzonym przez NIK badaniu kwestionariuszowym wzięło udział: 1855 dyrektorów szkół publicznych prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem 2354 nauczycieli, 540 pedagogów i psychologów szkolnych oraz 337 dyrektorów publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych.

¹⁹ Na problem ten zwróciło uwagę w pierwszej kolejności 55% nauczycieli, 27% rodziców.

²⁰ Na problemy ten zwróciło uwagę odpowiednio 28% rodziców i 14% rodziców.

działania podejmowane w celu zapewnienia bezpiecznego i zgodnego z higieną pracy umysłowej pobytu uczniów w szkołach nie były skuteczne²¹. W opinii większości dyrektorów publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz części pedagogów i psychologów szkolnych oraz dyrektorów szkół, skala tych niepożądanych zjawisk z roku na rok wzrasta²².

Przykładem braku jednoznacznych standardów w wyposażeniu szkół jest kwestia przechowywania w niej podręczników i przyborów szkolnych. Wprawdzie szkoły utworzyły miejsca na ich pozostawienie, jednak uczniowie nie mogli z tej możliwości korzystać, m.in. ze względu na zadawane prace domowe czy brak dodatkowych podręczników w domu²³. Uczestniczący w badaniu ankietowym rodzice zwracają także uwagę na zbyt duże wymagania stawianie uczniom (25%) oraz obciążenie ich nauką, w tym znaczną ilością prac domowych. 44% rodziców przyznało, że ich dzieci przy odrabianiu prac domowych spędzają trzy lub więcej godzin dziennie. Kontrola wykazała, że czas ten nie był na ogół monitorowany przez szkoły, co

uniemożliwiało poznanie wpływu jej działań na wyniki i lepsze organizowanie oraz podział czasu na naukę i odpoczynek.

W objętych kontrolą szkołach, wśród zdiagnozowanych problemów, jako najistotniejsze wymieniano m.in.: uzależnienia, brak poczucia bezpieczeństwa zarówno w cyberprzestrzeni, jak i w relacjach bezpośrednich, agresję fizyczną i słowną²⁴, przywłaszczanie cudzych rzeczy, konflikty w grupach rówieśniczych, zastraszania, autoagresje, problemy w nauce, problemy rodzinne i materialne, potrzeby dotyczące poszerzenia wiedzy i zainteresowań uczniów, brak tolerancji i wzajemnego szacunku wśród uczniów.

Podobne spostrzeżenia mieli uczestniczący w badaniu kwestionariuszowym NIK dyrektorzy szkół i poradni psychologiczno-pedagogicznych. Do najczęściej wskazywanych problemów (poza trudnościami w nauce) należały: przemoc i agresja wśród uczniów, uzależnienia od gier komputerowych i Internetu, niska frekwencja, stany depresyjne, używki²⁵. Ich podłożem są m.in.: problemy wychowawcze, zaburzenia zdrowia psychicznego, dysfunkcje

²¹ Szerzej na ten temat w Informacji o wynikach kontroli NIK pt. *Bezpieczeństwo i higiena nauczania w szkołach publicznych* (P/16/099).

²² Uważa tak aż 77% dyrektorów poradni, 42% specjalistów oraz 23% dyrektorów szkół.

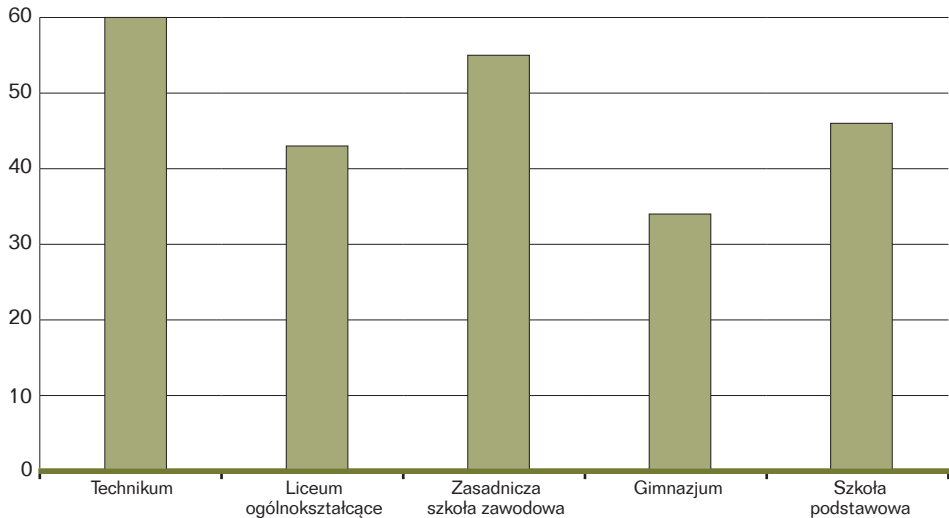
²³ Na pytanie czy organizacja pracy szkoły, w tym zadawane prace domowe, pozwala na pozostawienie rzeczy np. podręczników, zeszytów, prawie trzy czwarte (73%) rodziców odpowiedziało „nie”, a jedna piąta (21%) „czasami”.

²⁴ Wśród przejawów agresji fizycznej wskazywano w szczególności: bójki, impulsywne uderzenia, potrącenia, podstawianie nogi, wrywanie przedmiotów, szarpanie, kopanie, popychanie. Natomiast wśród przejawów agresji słownej wskazywano w szczególności: wyśmiewanie, kpiny, złośliwe uwagi, przezywanie, plotkowanie, obmawianie.

²⁵ Respondenci na to pytanie mogli udzielić więcej niż jednej odpowiedzi. Wśród niepożądanych zjawisk diagnozowanych u uczniów wymieniane były również próby lub myśli samobójcze, występowanie zjawisk przemocy i agresji w stosunku do nauczycieli lub innych pracowników szkoły, stosowanie środków psychoaktywnych, zaburzenia odżywiania (anoreksja lub bulimia). Wielu respondentów w tym pytaniu udzieliło odpowiedzi „inne”, podkreślając takie problemy jak: przemoc werbalna, używanie wulgaryzmów, zaniedbania rodzinne lub złe kontakty z rodzicami, zaburzenia emocjonalne, zaburzenia zachowania, chuligaństwo, wagary.

Rysunek 2. **Odsetek szkół, w których w latach 2014–2016 nie zatrudniano specjalistów (psychologa, pedagoga) na odrębnych etatach**

Źródło: Opracowanie własne NIK na podstawie danych z Systemu Informacji Oświatowej.

w rodzinie, brak akceptacji wśród innych uczniów, czy tzw. wyścig szczurów w szkole. Należy zauważyć, że problem agresji i przemocy w szkołach jest w mniejszym stopniu dostrzegany przez dyrektorów szkół (39%) niż przez szkolnych pedagogów i psychologów (60%) oraz specjalistów z poradni psychologiczno-pedagogicznych (69%). Ponadto, w badaniach kwestionariuszowych część nauczycieli (24%) przyznała, że nie jest wystarczająco przygotowana do rozpoznawania problemów psychospołecznych uczniów, zaś 17% nauczycieli zgłosiło brak dostatecznej wiedzy

i kompetencji w zakresie realizacji zadań profilaktycznych i wychowawczych. Na istotną skalę problemów wychowawczych wskazują nie tylko wyniki badań kwestionariuszowych czy inne kontrole NIK, ale również analizy Instytutu Badań Edukacyjnych²⁶.

Dostęp do specjalistów – szkoły

W obliczu powyższych faktów szczególnie niepokojące jest, że w ramach systemu oświaty dostęp do opieki psychologiczno-pedagogicznej dla dzieci i młodzieży był ograniczony. Okazało się, że w badanym

²⁶ Szerzej na ten temat: Informacje o wynikach kontroli NIK: *Przeciwdziałanie zjawiskom patologii wśród dzieci i młodzieży szkolnej* (P/13/068); *Profilaktyka narkomanii w szkołach* (P/12/094) oraz raport Instytutu Badań Edukacyjnych *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach*, Warszawa, 2015 r. Z analiz ekspertów wynika ponadto, że w Polsce wzrasta odsetek uczniów obciążonych stresem szkolnym z 22% w 2010 r. do 32% w 2014 r. Por. J. Osiecka-Chojnacka: *Zaufanie jako podstawa społeczeństwa obywatelskiego a polski system szkolny*, Biuro Analiz Sejmowych, nr 2 (206), 28.1. 2016.

okresie (2014–2016) blisko połowa szkół publicznych różnych typów (44%) nie zatrudniała na odrębnym etacie ani pedagoga, ani psychologa, pomimo że pracownicy poradni mogą w swoich opiniach i orzeczeniach zlecać realizację zajęć prowadzonych przez specjalistów. Uczniowie potrzebujący specjalistycznego wsparcia mogli liczyć na nauczycieli posiadających dodatkowe kwalifikacje lub byli kierowani w sposób doraźny do specjalistów z poradni. Najłatwiejszy dostęp do specjalistów mieli uczniowie gimnazjów. Natomiast najbardziej ograniczony dostęp do psychologa i/lub pedagoga w szkole – uczniowie techników i zasadniczych szkół zawodowych.

Należy podkreślić, że w przepisach oświatowych sformułowany jest zaledwie ogólny obowiązek zapewnienia uczniom przez organ prowadzący nieodpłatnej opieki psychologiczno-pedagogicznej. W konsekwencji, czynnikiem determinującym zatrudnianie odpowiednich specjalistów w szkołach była sytuacja ekonomiczna lokalnego samorządu. Dodatkowo, brak szczegółowych regulacji w tym zakresie skutkuje dowolnością kształtowania standardów opieki psychologiczno-pedagogicznej przez poszczególne szkoły. Między innymi zaobserwowano znaczne różnice w wymiarze pensum zatrudnionych w szkołach specjalistów (pedagogów i psychologów), które w skali kraju wynosiło od 18 do 40 godzin tygodniowo. Wyraźnie brakowało zatem mechanizmu,

który zobowiązywałby szkoły do świadczenia usług na zbliżonym poziomie, co powinno być zasadą funkcjonowania edukacji w Polsce.

W latach 2014–2016 w szkołach, w których organ prowadzący zatrudnił specjalistów, średnio na jeden etat pedagoga przypadało 475 uczniów. Liczba ta była jeszcze wyższa w wypadku psychologów i wynosiła 1904²⁷. Szczegółowe dane dotyczące dostępności psychologów przedstawia rysunek 3, s. 45.

Jednocześnie, wyniki badania kwestionariuszowego przeprowadzonego wśród dyrektorów szkół, nauczycieli, psychologów i pedagogów pokazały, że współpracę ze specjalistami zajmującymi się zawodowo dziećmi i ich rodzinami zadeklarowała niewiele ponad połowa nauczycieli, natomiast 48% nauczycieli nie miało z nimi kontaktu. Co więcej, 1/3 nauczycieli wskazała w nim na niedostateczną pomoc podmiotów zewnętrznych, m.in. poradni psychologiczno-pedagogicznych, jako czynnik utrudniający szkołom prawidłową realizację zadań profilaktycznych i wychowawczych, w tym rozpoznawanie problemów psychofizycznych uczniów.

Wskazane powyżej problemy z dostępnością specjalistów zostały potwierdzone odpowiedziami na pytanie, w jaki sposób usprawnić opiekę psychologiczno-pedagogiczną w szkole. Respondenci wskazywali najczęściej na potrzebę lepszej współpracy

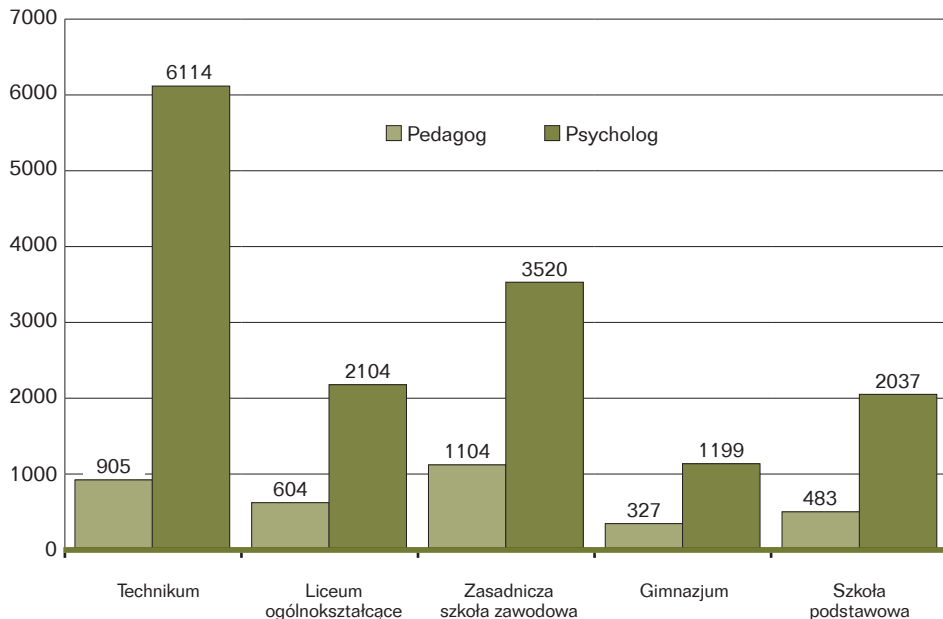
---

²⁷ Dla poszczególnych lat dane te kształtują się w następujący sposób: na jeden etat pedagoga przypadało 479 uczniów w roku 2014, 486 uczniów w roku 2015 i 461 uczniów w roku 2016. W wypadku psychologów na jeden etat specjalisty przypadało: 2057 uczniów w roku 2014, 1938 uczniów w roku 2015 i 1739 uczniów w roku 2016.

Rysunek 3. Dostęp do pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkołach (średnia liczba uczniów przypadających na jeden etat specjalisty w latach 2014–2016)

Źródło: Opracowanie własne NIK na podstawie danych z Systemu Informacji Oświatowej.

z specjalistami (60% wskazań dyrektorów szkół, 64% nauczycieli, 66% psychologów i pedagogów szkolnych) oraz zwiększenie wymiaru godzin pracy z nimi w szkołach (51% dyrektorów szkół).

Problemy w poradniach

Tymczasem obowiązujący system rejestracji zgłoszeń do poradni psychologiczno-pedagogicznych nie pozwalał na pełne określenie zapotrzebowania i dostępu do usług świadczonych przez zatrudnionych w nich specjalistów. W większości (83,3%) skontrolowanych placówek nie można było ustalić, na podstawie terminarzy, czasu oczekiwania na pierwszą wizytę, ponieważ nie prowadzono dokumentacji

zawierającej odniesienie daty jej zgłoszenia do daty wyznaczonej u specjalisty. W wewnętrznych dokumentach żadnej z poradni (regulaminie organizacyjnym, regulaminie pracy) nie określono maksymalnego czasu oczekiwania na umówioną wizytę. W konsekwencji brakowało mechanizmów monitorowania sprawności (adekwatności i dostępności) rozwiązań przyjętych w celu ochrony zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży. Ze względu na wyżej wymienione trudności czas oczekiwania uczniów na wizytę u specjalisty – przeciętnie miesiąc, a w skrajnym przypadku nawet do 21 miesięcy – ustalono przede wszystkim na podstawie oświadczeń dyrektorów

poradni psychologiczno-pedagogicznych²⁸. Ponadto, w jednej poradni (17%) stwierdzono nierzetelnie prowadzoną dokumentację dotyczącą porad i terapii, co nie pozwalało na ustalenie rzeczywistego czasu oczekiwania na świadczenie oraz na stwierdzenie czy wszystkie osoby ubiegające się o pomoc zostały przyjęte. Występujące w większości placówek (67%) bariery architektoniczne utrudniały dostęp do pomieszczeń osobom z niepełnosprawnością ruchową. Ponadto jedna trzecia dyrektorów poradni uznała, że warunki lokalowe nie zaspokajały wszystkich potrzeb.

Różnice w warunkach lokalowych i wyposażeniu były przyczyną ograniczenia zakresu świadczonej pomocy psychologiczno-pedagogicznej. W większości objętych kontrolą poradni (67%) nie było pomieszczeń lub wyposażenia do świadczenia niektórych usług. Dotyczyło to w szczególności badań i terapii w zakresie rozwoju psychoruchowego czy terapii integracji sensorycznej. Problem ten starano się rozwiązywać wykorzystując pomieszczenia innych podmiotów, co mogło stanowić niedogodność dla korzystających z porad, na przykład z uwagi na dłuższy dojazd²⁹. Nie we wszystkich poradniach

udostępniono aktualną literaturę i prasę specjalistyczną.

W poradniach psychologiczno-pedagogicznych podejmowano działania na rzecz poprawy dostępności usług i współpracy ze szkołami. Zidentyfikowaną w trakcie kontroli trudnością, która pojawiła się podczas wzajemnej współpracy w jednej z kontrolowanych szkół, była kwestia interpretacji wydawanych przez poradnię opinii, uznanych za zbyt ogólne. Nauczyciele w tej szkole oczekiwali na bardziej szczegółowe wskazania do pracy z danymi uczniami. Ponadto, prawie co czwarty zapytany w kwestionariuszu NIK nauczyciel (27%) przyznał, że oczekuje większej pomocy ze strony podmiotów zewnętrznych, w tym poradni psychologiczno-pedagogicznych w rozpoznawaniu problemów psychospołecznych u uczniów.

Podsumowanie

Podsumowując wyniki kontroli NIK wskazała na – jej zdaniem – potrzebne zmiany i dostosowania związane z zapewnieniem opieki psychologicznej i pedagogicznej w szkołach, adresując je do Ministerstwa Edukacji Narodowej, poradni oraz dyrektorów placówek edukacyjnych.

²⁸ Dyrektorzy poradni psychologiczno-pedagogicznych podkreślali jednak, że w sytuacjach nagłych, wymagających interwencji termin wizyty wyznaczany był poza kolejnością.

²⁹ Problemy z niewystarczającą bazą lokalową i niedostatecznym wyposażeniem zgłaszali także uczestniczący w badaniach kwestionariuszowych NIK dyrektorzy poradni psychologiczno-pedagogicznych. Zwracali uwagę na niewystarczającą liczbę pomieszczeń w budynku poradni (42%), niedostosowanie pomieszczeń i budynku do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, np. ruchowymi (26%), niewystarczające wyposażenie do zadań związanych z diagnozą (18%) i terapią (35%), brak dostępu do niezbędnych testów psychologicznych, pedagogicznych czy innych pomocy wykorzystywanych w terapii i diagnozie (16%), brak dostępu do aktualnej wiedzy w postaci literatury czy prenumeraty prasy (6%). Ponadto dyrektorzy poradni wskazywali na problemy kadrowe, w tym: niewystarczającą liczbę specjalistów (74%) lub trudności w ich pozyskaniu (30%) – odpowiedzi nie sumują się do 100%, ponieważ było to pytanie wielokrotnego wyboru.

Za niezbędne uznano przeprowadzenie przez Ministra analiz dotyczących wpływu organizacji procesu dydaktycznego na zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży szkolnej, w szczególności związanych z dostosowaniem treści podstawy programowej do możliwości psychofizycznych uczniów. Wskazano przy tym na czynniki, takie jak: tygodniowy wymiar zajęć, liczbę uczniów na zajęciach dydaktycznych, opiekuńczych i wychowawczych oraz powierzchnię przypadającą na jednego ucznia. Podkreślono także konieczność określenia standardów opieki psychologiczno-pedagogicznej oraz monitorowania jej zakresu i dostępności z uwzględnieniem miejsca zamieszkania oraz typu i rodzaju szkoły, a także podjęcie adekwatnych działań korygujących.

W kwestii działalności poradni psychologiczno-pedagogicznych zwrócono uwagę na potrzebę zapewnienia dostępności do usług poradni osobom z niepełnosprawnością ruchową oraz konieczność popularyzowania indywidualizacji nauczania, w tym dostosowania warunków, sposobu oraz treści nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów. Podobne zalecenia dotyczące dostosowania warunków nauczania skierowano do dyrektorów szkół.

KATARZYNA TOMASZCZYK-PACUŁA
Departament Nauki, Oświaty
i Dziedzictwa Narodowego NIK

Słowa kluczowe: pomoc psychologiczno-pedagogiczna, dzieci i młodzież szkolna, ochrona zdrowia psychicznego, placówki edukacyjne, możliwości psychofizyczne uczniów

Key words: psychological and pedagogical help, schoolchildren, care for mental health, educational institution, students' mental and physical abilities